

Verslag Platform Groen Erfgoed

Thema: Begraafplaatsen, bewaren tot in de eeuwigheid?

7 oktober 2015, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort

Introductie door dagvoorzitter Eric Blok

Groene begraafplaatsen zijn de standaard in Nederland. De beplanting heeft een gevoelswaarde (troost, rustgevend) maar is ook ingezet om de ruimte te structureren. Van het gras als vloer tot de scheidende en dieptewerking van bomen en heesters, tot zelfs natuurbossen.

Een moment van ingrijpen zoals het ruimen van graven, vervangen van beplanting, een uitbreiding, is nooit ver weg. Hoe is het behoud van een waardevolle begraafplaats te organiseren en te financieren? Op dit platform komen deze vragen aan de orde.

Enkele actuele publicaties:

'Over de groene zoden; wandelen over begraafplaatsen in Nederland' door Vereniging de Terebinth
<http://www.terebinth.nl/terebinth-actueel/over-de-groene-zoden>

'Rust, oud groen en stenige biotopen, natuur op begraafplaatsen en kerkhoven in Groningen' door Albert-Erik de Winter
<http://www.groningerkerken.nl/index.php?s=4&shop=1> (boeken kerkhoven).

En het inventariserend onderzoek 'Begraafplaatsen in de Noord-Oostpolder' door Inge Dekker en Henriette Emaar, pdf beschikbaar op: <http://www.groeneparels.nl/begraafplaatsen-noordoostpolder/>.

Anja Guinée - Vormgeving van de Nederlandse begraafplaats

In 1980 organiseerde het Centraal Museum in Utrecht de tentoonstelling Dood en begraven: sterven en rouwen 1700-1900, naar aanleiding van het 150-jarig bestaan van de Algemene Begraafplaats Soestbergen. In de jaren tachtig, de periode dat Anja afstudeerde in Wageningen was de dood nog veel meer dan nu een taboe. Reden voor Anja en mede-afstudeerder Adriaan Geuze om als onderwerp voor afstuderen de begraafplaats te kiezen. Zij deden een onderzoek naar de ontwikkeling van begraafplaatsen in Nederland tot 1987.

Religie, met name het denken over het Laatste Oordeel, heeft veel invloed gehad op de materiële cultuur van het begraven. Vanaf circa 700 nam crematie af vanwege een letterlijke interpretatie van de wederopstanding. In de middeleeuwen, het vroege christendom, waren de stervensrituelen belangrijker dan het begraven. Bij het voltrekken van het Laatste oordeel was al duidelijk wat je lot zou zijn; hoe je graf eruit zag was van minder belang. Dit leidde tot anonieme graven en begraafvelden, vaak zonder duidelijke begrenzing. Er was vaak plaatsgebrek. Er werd in en rond de kerk, op stadswallen en bij kloosters begraven.

Voor kerken werd de begrafenis een goede verdienste. Rond 1700 ontstond echter gêne over de vigerende, onhygiënische begraafpraktijk in de kerk en bij de bebouwde kom. Buiten de steden was wel voldoende ruimte. De aandacht voor de plek van het graf (bijvoorbeeld in nabijheid van heiligen) nam toe. In vorm afwijkend waren de Joodse begraafplaatsen en die van de Hernhutters.

In de Franse tijd (1795-1813) verboden de Fransen het begraven in kerken en steden maar in 1815 stelde Willem I dat Franse decreet alweer buiten werking. In 1825 volgde een definitief verbod op begraven in de stad per koninklijk besluit.

In 1860 volgde een wettelijke regeling die bepaalde dat een gemeente van 1000 inwoners een eigen begraafplaats moest hebben die minimaal 50 m van bebouwde kom ligt en een omheining heeft van minstens 2 m hoog. De grafurst werd minimaal 10 jaar. Na het ruimen werden de resten herbegraven in een knekelveld / ossuarium. Toch duurde het een tijd voordat die buiten-begraafplaatsen er kwamen. De stichting van een begraafplaats is duur. Steden deden lang over de aankoop van grond

en de inrichting (vaak was ophoging nodig). Het sterftcijfer in de steden lag hoog. Uiteindelijk was het vooral op particulier initiatief dat de begraafplaatsen er kwamen.

In de Romantiek kregen dood en sterven een meer emotionele lading. Het Laatste oordeel werd een dramatische gebeurtenis. Monumentale bouwsels en een landschappelijke beplanting werden gebruikt bij de inrichting van begraafplaatsen, waar ook gewandeld kon worden. Er was een duidelijk verschil tussen de grafvelden voor de armen en rijken. Op Soestbergen in Utrecht (Zocher) werd een rotonde gebouwd om de welgestelden te trekken. De grafvelden voor de armen konden eenvoudig worden geruimd en werden afgeschermd door een rij sparren. Veel begraafplaatsen werden aangelegd in gemengde stijl door L.A. Springer, H. F. Hartogh Heys van Zouteveen en H. Copijn.

Katholieke begraafplaatsen gingen minder vaak mee in de tuinmode; de formele inrichting overheerste, zoals Sint Barbara in Amsterdam, een kruisvormige aanleg. Met de versoering van de tuinstijl in de twintigste eeuw gebruikte men meer hagen dan heesters. Nederland kent veel vernieuwingsbewegingen in kunst, stedenbouw, en architectuur aan het begin van de 20e eeuw maar tuinkunst en begraafplaatsontwerp bleven achter.

Na de Tweede Wereldoorlog ontstond een doorbraak met functionalistische begraafplaatsontwerpen. Hans Warnau vond inspiratie in de eenvoud van de plattelandsbegraafplaats. Hij zorgde voor een niet-monumentale plaatsing van de aula en gelijkwaardige grafplekken. De inrichting bevatte geen natuursymboliek meer maar natuur in de vorm van een zorgvuldige beplanting. Een gefaseerde aanleg van grafkamers maken geleidelijke invulling mogelijk voor groeiende gemeenten.

Wim Boer ontwierp afgewogen minimalistische composities. Om die compositie tot zijn recht te laten komen mocht er zo min mogelijk afleiding zijn. Ook de grafstenen moesten soms ondergeschikt blijven aan de aanleg, of daarin meedoen door een ritme te bewerkstelligen. De begraafplaats in Doorn 1958 was hiervan een voorbeeld. De aula is gepositioneerd tussen buitenwereld en begraafplaats. Het ontwerp is afgestemd op mechanisch begraven en beheren.

Grootschaligheid en procesmatig werken, net als bij nieuwbouwwijken deden opgang in de jaren zeventig. De begraafplaats kwam niet zelden langs een ringweg of provinciale weg terecht wat de fysieke en psychische afstand vergrootte. Het efficiënt regelen van het ceremonies en het beheer stonden centraal. Er was dan ook weinig aandacht voor individuele wensen en de rituelen van nieuwe Nederlanders.

Als reactie hierop opende in Heemskerk een kleinschalige begraafplaats gecombineerd met andere functies. Het afsluiten van de begraafplaats van de omgeving, meestal door muur, haag of sloot, is wettelijke bepaald. Soms is hier creatief mee omgegaan. In de jaren tachtig zie je dat ook de inrichting van bestaande grootschalige begraafplaatsen als Westgaarde in Amsterdam weer gevarieerder werd gemaakt. En in overeenstemming met de wensen van verschillende bevolkingsgroepen.

De vormgeving van Nederlandse begraafplaatsen kent over het algemeen een evenwichtige verdeling tussen beplanting en verharding/zerken (groen en grijs). Een verzorgde groenaanleg wordt gezien als een teken van respect. Vormveranderingen volgden vaak de tuinkunst, vanwege de sterke binding met het groene aspect.

Een toekomstige ontwikkeling is het natuurbegraven. Is er een ander doodsbeeld ontstaan? Zijn we meer onderdeel van de kringloop geworden? Willen we nabestaanden minder tot last (ook financieel) zijn? Het is wel zo dat onze lichamen de bodem verrijken en daarmee een negatieve invloed kunnen hebben op kwetsbare natuurgebieden. Dat natuurbegraven een inkomstenbron kan zijn voor een landgoedeigenaar kan spanning opleveren met het behoud van groen erfgoed. In de discussie die volgt, worden die inkomsten ook wel als een kans gezien.

Speakerscorner:

- Iris Contant, RCE: volgende week is het begrotingsmodel voor Brim 2016 klaar, komt op de website .
- Fon Habets: Heeft een wandeling langs bijzondere parken in Maastricht uitgezet, op vrijdagmiddagen met rondleiding.
- Els van der Laan: Oude Friese kerken en Landschapsbeheer onderzoeken de typologie van kerkhoven: <http://www.noordpeil.nl/ms/groene-kerkhoven-fryslan/>

Leo Dijkstra - De begraafplaats leeft, kerkhoven en begraafplaatsen in het landelijk gebied van Friesland en Groningen

De begrippen kerkhof en begraafplaats worden nog wel eens door elkaar heen gebruikt. Een kerkhof ligt bij een kerk (of hoort bij een kerk). Een kerkhof is een begraafplaats maar een begraafplaats is geen kerkhof. Vanaf 1827 is het bij koninklijk besluit verboden om in de kerk te begraven, wat overigens niet betekende dat het vanaf dat moment ook niet meer gebeurde. De begrafeniswet uit 1869 werd vooral belangrijk voor de vormgeving van begraafplaatsen.

Kerkhoven in Groningen en Friesland laten eenzelfde soort ligging in het landschap op terpen en kwelderruggen zien. En daarmee ook eenzelfde verspreiding en relatief hoge dichtheid. Volgens de LOB (Landelijke Organisatie van Begraafplaatsen) zijn er in Friesland 463 en in Groningen 388 begraafplaatsen; op een totaal van 3012 in Nederland ligt dat ruim boven het gemiddelde. In Friesland zijn veel begraafplaatsen nog in gebruik. In Groningen werden vaker nieuwe begraafplaatsen aangelegd en oude gesloten. De onderhoudskosten voor kerkhoven zijn tegenwoordig een probleem. Ook door de krimp van de plattelandsbevolking. In het verleden bestonden inkomsten uit vooral grafgeld maar ook uit begrazing en hakhout.

Om beslissingen te nemen over te behouden kerkhoven of onderdelen is begrip van de opbouw en van de waarden nodig. Je ziet vaak dat de armen aan de noordzijde van de kerk werden begraven en de rijken aan de zuidzijde. Daarnaast was er nog een knekelveld voor de resten van geruimde graven. Er zijn veel voorbeelden waarbij de omringende boombeplanting in de loop der tijd is gewijzigd. Redenen kunnen zijn de (tuin-)mode en of een ecologische. Dan verschijnen er soms singels waar ze nooit hebben gestaan, al lijkt het een historische situatie.

Nieuwe functies worden gezocht in het toevoegen van horeca, een speelplaats, een dorps huis, of kunstprojecten. De aardbevingen vormen een nieuw vraagstuk. Het opnieuw in gebruik nemen, dat wil zeggen, het ruimen van de oude graven en opnieuw gaan begraven, neemt weer toe. Dat lijkt een nieuw gebruik maar het laten liggen van de oude graven en zerken is een gewoonte van de afgelopen 100 jaar. Gevolg van het hergebruik is wel dat het romantische beeld waar we aan gewend zijn, plaats maakt voor een functioneel ingerichte begraafplaats met moderne grafmonumenten. De oude zerken en andere objecten raken veelal verspreid of verloren.

Leo maakt deel uit van het Project Levend Erfgoed. In het project wordt informatie verzameld met betrekking tot begraafplaatsen en begraven in Noord- Nederland. Ook wil men een waarderingsmethodiek ontwikkelen waarmee een geïntegreerde waardering van kerk, begraafplaats en groenaanleg mogelijk wordt. Bovendien is het streven om de kennisuitwisseling te bevorderen door middel van cursusaanbod en een platform voor informatie en advies over grafcultuur via de steunpunten. <http://www.memento-mori.nu/>

Anneke Nauta - De Nieuwe Ooster, meer dan alleen een begraafplaats

De Nieuwe Ooster wil meer zijn dan begraafplaats alleen. Het terrein beslaat 33 hectare en heeft recent de nodige veranderingen ondergaan. Om tot een goede planontwikkeling te komen is er in 2003 voor gekozen om een supervisor landschapsarchitectuur aan te stellen die de directie adviseert bij het uitbesteden van onderzoek en restauratie van de begraafplaats en het herontwerp van een deel ervan. Sinds 2007 is er ook de Stichting Arboretum De Nieuwe Ooster die zich richt op de activiteiten in het park.

Door de omvang kan er veel op de Nieuwe Ooster, maar niet alles kan overal. Het overwegen van het geheel bij allerlei beslissingen was een reden waarom dit project de Gouden Pramde voor goed opdrachtgeverschap heeft gekregen. Het werken met een supervisor heeft hier zeker aan bijgedragen. Het oudste deel (1889 L.A. Springer) werd hoog gewaardeerd en gerestaureerd. De uitbreiding van Springer (1915) werd opnieuw geïnterpreteerd: het uitgroeien van bomen vroeg om beslissingen, net zoals het beheer van de afgelopen decennia dat soms is afgeweken van het oorspronkelijk ontwerp. De laatste uitbreiding, door Publieke werken in 1928-1940, had een minder uitgesproken ontwerp kwaliteit, werd lager gewaardeerd, en mocht daarom herontwikkeld worden. De waardering voor dit parkdeel wordt niet nader uitgewerkt in de presentatie. De oriëntatie in dit nieuwe parkdeel was slecht; bezoekers verdwaalden. Er lag een vraag naar een plek voor asbestemming, een plek voor urnen; 70% van de overledenen hier wordt gecremeerd. In 2003 wonnen Karres en Brands een ontwerpwedstrijd. Zij maakten daarop in 2005 een structuurplan om het geheel goed te kunnen

overzien. Het ontwerp in een contrasterende moderne stijl, werd dus toegevoegd in het meeste recente parkdeel.

Naast begraafplaats en crematorium is de Nieuwe Ooster ook wandelpark, arboretum, er zijn herdenkingsmonumenten, er is een museum, een café en er worden concerten gehouden. Er lijkt een goed evenwicht tussen het uitnodigen van bezoekers versus het afsluiten van de omgeving. Er zijn drie entrees. Vrijwilligers geven rondleidingen met als thema natuur, bomen of begraven.

De begraafplaats biedt een beschutte werkplek voor herintreders. Een meer impliciete sociale functie is die van de verbinding van verschillende culturen: Surinaamse uitvaartrituelen en een islamitische bewassingsruimte zijn er te vinden, net als verschillende herdenkingsmonumenten. Vraag is nog hoe het 'stenen archief', de zerken, goed te bewaren en te ontsluiten is.

Voor activiteiten zie: <http://denieuweoosterbomenpark.nl/>

Volgend platform: woensdag 2 maart 2016 in Amersfoort.